

КРИТЕРІЙ ТА ПОКАЗНИКИ ПОЧУТТЯ ГІДНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

О.В.Казнодзей

(здобувач, Рівненський державний гуманітарний університет)

В статті раскрыты критерии чувства достоинства у учеников начальных классов, а также обоснованы его показатели.

In the article the criteria of sense of dignity are exposed for the students of initial classes, and also her indexes are reasonable.

Виховання гідності в учнів початкових класів в умовах сучасного соціуму набуває особливого значення з різних причин соціального, психолого-педагогічного та правового характеру. Формування гідності є важливим в особистісному Я кожної людини, і саме молодший шкільний вік характеризується високою податливістю до виховних впливів. Ті якості особистості, що характеризують її з розвинутим почуттям гідності, формуються протягом усього життя, але їх основна частина закладається ще в дошкільному та молодшому шкільному віці. Саме тоді формуються основи моральної й емоційної спрямованості особистості, стилю поведінки і діяльності.

Аналіз наукових праць засвідчує, що почуття власної гідності часто розглядається як вид самоставлення (І.Д. Бех, П.А. Кравченко), моральна чеснота (В.П.Савельєв), моральна цінність людини, позитивна якість (М.Ф. Юрій), феномен самосвідомості (В.В. Столін) і конкретизується як феномен саме моральної самосвідомості (І.С. Булах, Ф.В. Кадол, І.С.Кон, В.А. Малахов), як складне інтегративне особистісне утворення (Ф.В.Кадол, Т.В.Коротковських, О.В. Шишмакова), як емоційно-оцінне ставлення (Н.Г.Ємузова), емоційна диспозиція (Ю.Є. Зайцева).

У психолого-педагогічній літературі почуття власної гідності багато авторів розглядають як одну з найважливіших моральних якостей, найвищу цінність в особистісному самоутворенні (А.Г. Асмолов, Є.І.Ісаєв, О.М. Леонтьєв).

Дослідженням почуття власної гідності займалися вчені різних напрямків: філософи (М.О.Бердяєв, І.Кант, Б.Паскаль, Г.Гегель, Ж.Ж.Руссо та ін.), психологи (І.С.Кон, В.В.Столін, О.Л.Кононко, І.І.Чеснокова, Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, Б.Г.Ананьєв та ін.). Виховання почуття власної гідності як педагогічна проблема спонукає до необхідності визначення її критеріїв і показників.

Мета цієї статті визначити й обґрунтувати критерії та показники почуття гідності в учнів початкових класів.

Критерії гідності на різних історичних етапах виокремлювали на основі різноманітних параметрів, як-от: фізичні якості індивіда, суспільний стан людини, рівень її матеріального забезпечення, суспільно-корисна праця, сукупність її громадянських прав та свобод. Не менше значимості надавалося і суб'єктивним параметрам: рівню моральності людини, її свободі та незалежності, зокрема й суджень, ступеня її особистої відповідальності, розвитку вольового компонента, а також спроможності самовизначитися та самореалізуватися.

Аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури дав змогу визначити наступні критерії для виявлення почуття гідності в учнів початкових класів: емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний та пізнавально-понятійний.

Зупинимося більш детально на кожному з них.

Емоційно-ціннісний критерій. Визначення поняття *гідність* як наукової категорії подано у різноманітних енциклопедіях етико-філософського та педагогічного спрямування. Поряд зі специфічним для кожної дисципліни відмінностями, дані визначення мають загальну частину: сутність гідності визначається як «особливе моральне відношення людини до самої себе і відношення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особи» [1, 85-86]. Тобто

власні судження індивіда про себе й оцінка індивіда з боку інших людей є джерелами становлення самооцінки.

Як зазначає В.П.Кутішенко, цілий ряд досліджень Ш.О.Амонашвілі, Є.Ю. Худобіної, О.В.Хухлаєвої, О.В.Захарова, О.І. Липкіної, Р.Бернса свідчать, що молодший шкільний вік є важливим періодом у формуванні ставлення до себе, і саме в цьому віці переважає емоційний характер ставлення школярів до себе як до суб'єкта навчальної діяльності [2].

У молодшому шкільному віці починає складатися самооцінка дитини, яка опосередковує ставлення до себе, інтегрує досвід та спілкування з іншими людьми. Це є найважливішою властивістю особистості, що забезпечує контроль над власною діяльністю з урахуванням нормативних критеріїв, організації своєї поведінки відповідно до соціальних норм. Самооцінка відображає не тільки знання учня про результати навчальних досягнень, його уявлення про власні можливості у навчальній діяльності, а й ставлення до себе як виконавця вимог учителя, батьків, як до носія нових особистісних якостей (старанності, наполегливості, охайності, кмітливості та ін.). Учні початкових класів передусім усвідомлюють і оцінюють у собі якості, що характеризують їх як школярів. Самооцінка дітей особливо залежить від оцінки їхньої діяльності й поведінки дорослими (батьками, вчителями). Дитина цього віку ніби дивиться на себе очима дорослого, визнає його авторитет, незаперечно приймає його оцінки. Тому часто, характеризуючи себе як особистість, учень початкової школи повторює тільки те, що чув про себе від дорослих [3].

На становлення самооцінки в дітей молодшого шкільного віку впливають такі два основні фактори:

1) навчальна діяльність школяра, разом з успіхами та невдачами в ній: систематичне виконання дітьми навчальних і трудових завдань, які постійно контролюються, перевіряються та відповідно оцінюються вчителями, батьками й іншими дорослими, зумовлює формування в молодших школярів здатності контролювати й оцінювати ровесників і самих себе, виступає чинником становлення самооцінки і самоконтролю;

2) соціальні фактори, а саме, зовнішні оцінки з боку інших, включеність та участь учня в системі міжособистісних стосунків. Взаємодіючи із членами колективу, учень розпочинає порівнювати себе з іншими людьми, вчиться об'єктивно оцінювати свої фізичні та розумові сили, власні якості, відшуковує критерії для об'єктивної оцінки своєї діяльності [4].

Між самооцінкою молодших школярів і рівнем їх навчальної успішності існує тісний взаємозв'язок. Оскільки провідною діяльністю учнів початкової школи є учіння, то оцінка його результатів стає критерієм самооцінки особистості дитини. Спостерігається і зворотний зв'язок – самооцінка визначає результативність навчання молодшого школяра [5].

Слід зазначити, що становлення самооцінки молодших школярів залежить і від сімейного виховання. Кожна нормальна, психічно здорова людина прагне до позитивної самооцінки, що необхідна для її самоповаги.

На основі правильної самооцінки, яка стимулює активність молодших школярів, їхнє прагнення поліпшувати досягнуті результати, бути на рівні вимог учителя, у дітей молодшого шкільного віку формується самоповага, що є важливим показником гідності людини, адже багато хто з дослідників почуття власної гідності ототожнює з самоповагою [6].

Усвідомлення індивідом того, як він у дійсності сприймається та оцінюється іншими сприяє появі рефлексії [4], суть котрої, як зазначено в одному із посібників, виявляється у здатності молодшого школяра до самоаналізу розумової діяльності та поведінки [5].

Необхідність встановлення та налагодження зв'язків у групі ровесників породжує специфічні феномени у внутрішньому досвіді дитини, що спонукають до розвитку моральної рефлексії: особлива чутливість молодшого школяра до почуттів та станів інших людей є підґрунтям для «формування суб'єктивної значущості чужої людини, на яку може поширитись добродійна дія дитини» [7, 58-59].

Таким чином, вважаємо, що одним із критеріїв почуття власної гідності може виступати емоційно-ціннісний критерій, котрий включає в себе самооцінку, самоповагу та моральну рефлексію.

Усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості і самоконтролю особистості, на ній ґрунтується вимогливість людини до самої себе [1, 85-86]. С.В.Удовицька зазначає, що гідність є умовою виховання духовного потенціалу особистості, дозволяє їй нормативно діяти у різноманітних соціальних ситуаціях, стимулює свідому саморегуляцію та самовиховання [8]. Через вчинки виявляється моральна сутність внутрішніх устремлень особистості, її ідейних мотивів [9].

У структурі особистості і в практичній поведінці гідність реалізується через такі чесноти, як благородство, скромність, відповідальність, критичність і вимогливість до себе та інших.

Люди з високим почуттям власної гідності значно більше задоволені своїм життям, більш самостійні і менше піддаються чужому впливу. Їх позитивне ставлення до себе і почуття впевненості у власних силах сприяють аналогічному ставленню і до оточуючих.

Зміст знань людини про себе і ставлення до себе з початкових етапів формування мають свій «вихід» через процес саморегулювання й самоорганізації особистістю своєї поведінки. Обов'язковою рисою саморегулювання є постійне внутрішнє оцінювання протікання акту поведінки, яке співвідноситься з прямим або передбачуваним оцінюванням його іншими людьми [10].

Отож, самооцінка, що склалася у молодшого школяра, забезпечує контроль за власною діяльністю згідно з нормативними критеріями й організацією своєї поведінки відповідно до соціальних норм [11, 173]. Тобто самооцінка виконує роль регулятора поведінки. Стійким моментом саморегуляції поведінки молодших школярів стає підпорядкування безпосередніх бажань соціальним вимогам, формування внутрішнього плану дій [4].

Крім того, в учнів початкових класів уже наявні психофізіологічні передумови для становлення довільної поведінки на основі моральних вимог, а отже й здатності стримувати імпульсивні вчинки, виявляти самостійність, контролювати власні дії [4].

Функцію регулятора вчинків, що характеризують ставлення до справи, до інших людей та до самої себе виконує моральне Я. Моральний розвиток дитини передбачає свідоме засвоєння нею моральних норм і вимог, а саме, формування в неї знань про них, перетворення їх на відповідні мотиви поведінки. У дитини формується здатність до емоційного відгуку на чужі переживання, тобто емпатія.

Специфіка навчальної діяльності сприяє формуванню в учнів вміння аналізувати власні дії, оцінювати їх, що, в свою чергу, сприяє розвитку елементів самоконтролю як вищої форми саморегулювання. Так, самоконтроль у молодших школярів, будучи спочатку незначним, поступово перетворюється на засіб попередження помилок та кращого засвоєння навчального матеріалу, ефективність якого залежить від характеру мотивації. В навчальній діяльності для учнів початкової школи оволодіння самоконтролем на початковій стадії розвитку виступає самостійною формою діяльності, яка є зовнішньою щодо основного завдання. Згодом завдяки регулярному виконанню завдань, що вимагають використання самоконтролю, цей складний механізм зворотнього зв'язку перетворюється у необхідний елемент навчальної діяльності, котрий постійно включений у її виконання. Складна дія самоконтролю, елементи якої продовжують формуватися саме завдяки участі молодшого школяра в процесі навчальної діяльності, поширюється і на інші види діяльності, зокрема, на поведінкову [4].

Отож, наступним критерієм почуття гідності виступає поведінково-діяльнісний, що включає в себе саморегуляцію, емпатію і самоконтроль.

Гідність – це категорія етики, яка характеризує самоповагу людини та її моральну рівноправність з іншими людьми [12].

Категорія гідності визначає, перш за все, безумовну самоцінність кожного і становить невід'ємну складову природних прав людини. Самоповага і потреба поважати гідність інших людей чинить опір спокусам і негідним учинкам.

Але перш ніж навчитися поважати себе і, відповідно, виявляти таке ж ставлення до інших, дитина має орієнтуватися у понятті гідності, знати моральні норми, якості, що характеризують особистість з розвинутим почуттям гідності, а тому наступним, не менш важливим, критерієм гідності можна визначити понятійно-пізнавальний, який включає розуміння учнями поняття гідності, знання моральних норм. І важливу роль у формуванні моральної самосвідомості

відіграє самооцінка [13]. А від неї, у свою чергу, залежить і поведінка дитини, її ставлення до себе й до інших, що було розглянуто вище.

Отже, можемо виділити наступні критерії почуття гідності в учнів початкових класів: пізнавально-понятійний критерій, що включає в себе розуміння учнями поняття гідності, знання моральних норм; емоційно-ціннісний критерій, який містить моральну рефлексію, самооцінку і самоповагу; поведінково-діяльнісний критерій, котрий включає саморегуляцію, самоконтроль, емпатію.

Оскільки ми лише розкрили і обґрунтувати критерії та показники почуття гідності в учнів початкових класів, то перспективою наших подальших наукових пошуків є визначення рівня вихованості почуття гідності у дітей даного віку.

1. Словарь по этике / Уклад. Аверинцев С.С. и др. – М., 1989.
2. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. – К., 2005.
3. Хомич І. Емоційно-ціннісне ставлення молодших школярів до себе // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 9.
4. Співак Л.М. Діагностика і корекція «Я-концепції» молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень: Навч. посібн., 2-ге вид. – К., 2011.
5. Вікова психологія: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. – К., 2012.
6. Білоусова Н.М. Розвиток почуття власної гідності у молодших школярів // Початкова школа. – 2008. – № 5.
7. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис: Монографія / Під ред. Р.В. Павелківа, Н.В. Корчакової. – Рівне, 2009.
8. Удовицька С.В. Виховання гідності молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: Автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» канд. – К., 2010.
9. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навч.-метод. посіб. для викладачів і студ. вищ. навч. закл. – Л., 2005.
10. Варій М. Й. Психологія особистості: Навч. посібник. – К., 2008.
11. Савчин М.В., Василенко П.П. Вікова психологія: Навч. посібник. – К., 2006.
12. Казнодзей О.В. Характеристика поняття гідності в контексті морального виховання // Фізична культура, спорт і реабілітація в закладах освіти: Збірник наукових праць. – Рівне, 2011. – Вип. 5.
13. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: Монографія. – Рівне, 2004.